

ЗНЕСНЯЯ ПАЛІТЫКА СССР У ГОД ПРЫХОДУ А. А. ГРАМЫКІ НА
ДЫПЛАМАТЫЧНУЮ СЛУЖБУ

Гадоў 30 назад, калі б мы адзначалі больш сціплую дату з дня нараджэння А. А. Грамыкі, не болей як 80-годдзе, дык з чыстым сумленнем маглі б напісаць, што на дыпламатычную службу ён быў пакліканы камуністычнай партыяй. І гэта была б праўда, хоць і пафасная, але звычайная канстатацыя факта. Але сёння гэтая праўда патрабуе іншай акцэнтацыі на аснове тых новых ведаў аб савецкай дзяржаве, якія сталі набыткам гістарычнай навукі. Гэта мы і паспрабуем зрабіць, абмяжоўваючыся характарыстыкай той вобласці, у якой давялося служыць А. А. Грамыка - савецкай знешняй палітыкі ў год прыходу яго на службу [гл. 1, с. 80 - 82] – у пераломны, рубажны для ўсёй сістэмы міжнародных адносін 1939 год.

Вясной 1939 г. нацысцкая Германія пачала дыпламатычную падрыхтоўку вайны за поўную ліквідацыю Версальскай сістэмы, спадзеючыся правесці яе паэтапна, карыстаючыся метадамі запалохвання і расколу патэнцыяльных праціўнікаў. Дабіўшыся ліквідацыі і падпарадкавання Чэхаславакіі, а затым і далучэння Мемельскай вобласці да рэйха, яна як быццам выйграла вялікую еўрапейскую вайну, не зрабіўшы ні аднаго выстралу. Лёгкасць, з якой ўдалося дасягнуць гэтых выдатных поспехаў, надала Гітлеру ўпэўненасці ў тым, што ён і далей можа атрымліваць падобныя поспехі, калі будзе дзейнічаць тымі ж метадамі. Вясной 1939 г. на чарзе ўсталала Польшча. Пасля того як польскі ўрад 26 сакавіка канчаткова адхіліў германскія, яшчэ восеньскія, прапановы наконт будаўніцтва “калідора праз калідор” і не даў згоды на ўключэнне Данцыга (Гданьска) у склад рэйха, і асабліва пасля візіту Бека ў Лондан на пачатку красавіка, германская прапаганда і дыпламатыя разгарнулі шалёны націск на Польшчу, абвінавачваючы яе ў падрыхтоўцы агрэсіі супраць Данцыга і ў правядзенні разам з Англіяй палітыкі акружэння Германіі.

Аднак спадзявацца на то, што Польшча, следам за Чэхаславакіяй, капітуліруе без барацьбы, дастатковых падстаў у нацысцкіх кіраўнікоў не было. Аб гэтым сведчыць шэраг фактаў (якія, між іншым, да сённяшняга дня не заўважаюць асобныя гісторыкі): гэта і вопыт польска-германскіх адносін пасля падпісання студзенскай дэкларацыі 1934 г., і панаваўшая ў краіне той трывожнай вясной 1939 г. патрыятычная атмасфера, і менталітэт тагачасных кіраўнікоў Польшчы, вырасшых у барацьбе за адраджэнне польскай дзяржавы. У апошнія дні сакавіка да гэтых фактараў дадаўся яшчэ адзін: імклівае збліжэнне Польшчы з Англіяй. Знешнім яго праяўленнем стала дэкларацыя Н. Чэмберлена ў палаце абшчын, прагучаўшая 31 сакавіка, у якой ён ад імя ўрада абвясціў аб гарантыі незалежнасці Польшчы, пры ўмове, што сама Польшча будзе яе абараняць.

Ўлічваючы ўсе гэтыя фактары, Гітлер назаўтра пасля ўручэння польскім паслом у Берліне адмоўнага адказу на германскія прапановы аб “калідоры” і Данцыгу аддаў распараджэнне аб распрацоўцы плана вайны супраць Польшчы – “плана Вайс”. Уступную дырэктыву да гэтага плана Гітлер даў 3 красавіка, а 11 красавіка прадугледжаная планам аперацыя была ўключана ў “Дырэктыву аб адзінай падрыхтоўцы ўзброеных сіл да вайны”. Адпаведна ўказанню Гітлера ўзброеныя сілы Германіі павінны былі завяршыць падрыхтоўку аперацыі супраць Польшчы не пазней 1 верасня 1939 г. Вайна, як мы ведаем, сапраўды пачалася 1 верасня 1939 г. Але ці была яна непазбежнай? На аснове прыведзеных фактаў, частка беларускіх гісторыкаў сфарміравала фаталістычную пазіцыю па пытанні аб магчымасці прадухілення вайны. Маўляў, іншае, мірнае развіццё падзей з гэтага моманту было выключана, заставалася толькі прыстасоўвацца да гэтай перспектывы. Тым самым ігнаруецца альтэрнатыўнасць гістарычнага працэсу, якая вынікае з неабмежаванасці яго колькасных і якасных параметраў. Замест таго, каб падпарадкавацца такому фаталізму, як правіла, ідэалагічна абумоўленаму, гісторык абавязаны імкнуцца ўлічыць найвялікшае багацце фактаў, што адносяцца да падзей (у гэтым выпадку да перадваеннага палітычнага крызісу 1939 г.), улічыць усе варыянты развіцця і выясніць прычыны ажыццяўлення аднаго з іх, гэтага, а не іншага. Калі мы гаворым аб пачатку вайны ў Усходняй Еўропе ў верасні 1939 г., якая імкліва перарасла ў Другую сусветную вайну, то павінны ўважліва разгледець фарміраванне знешнепалітычнага (еўрапейскага) курсу СССР ва ўмовах развіцця міжнароднага палітычнага крызісу 1939 г. Гэта неабходнасць дыктуецца тым, што СССР з яго матэрыяльным, ваенным і палітычным патэнцыялам меў вялікія магчымасці для ўплыву на развіццё крызісу ў тым ці іншым яго накірунку, у рэшце рэшт і на тое, каб крызіс перарос або, наадварот, не перарос у сусветную вайну.

Разгляд гэтага пытання неабходна пачаць з ацэнкі знешнепалітычнай і ваеннай дактрыны СССР. Калі гаварыць аб знешнепалітычнай дактрыне, то неабходна канстатаваць, што яна не змянілася з таго часу, як У. Ленін сфармуляваў яе асноўныя палажэнні на IX партыйнай канферэнцыі, пры завяршэнні польска-савецкай вайны. Ён заявіў тады, што няўдача паходу ў Польшчу і далей у Еўропу не прымусіць Савецкую Расію адмовіцца ад новых спробаў разбурыць Версальскую сістэму. Яна будзе рабіць іх пры кожнай магчымасці, пакуль не дарве яе да канца [2, с. 389].

Пасля Мюнхенскай канферэнцыі, відавочна, у Крамлі канчаткова склалася перакананне ў тым, што новая вайна, ахвярай якой становіцца Версальска-Вашынгтонская сістэма міжнародных адносін, ужо ідзе, і ідзе яна без удзелу СССР. Аб наяўнасці гэтага пераканання сведчыць характарыстыка міжнароднага становішча, зробленая Сталіным у справаздачным дакладзе ЦК ВКП(б) XVIII з’езду партыі 10 сакавіка 1939 г. Прыкметы гэтай вайны ён ўбачыў у шэрагу падзей, пачынаючы ад захопу Італіяй Абісініі і заканчваючы захопам Судзецкай

вобласці Германія. “Новая імперыялістычная вайна стала фактам” – рэзюміраваў савецкі кіраўнік [3, с. 259]. Разам з тым, ён паказаў у сваім дакладзе, што ў ідучай вайне, маштабы якой усё разрастаюцца, рукі СССР застаюцца незвязанымі. Хоць Сталін назваў агрэсарамі Італію, Японію і Германію, але не выключаў супрацоўніцтва з імі, як і з іншымі дзяржавамі. Гэта мы бачым у яго фармулёўцы “задач партыі ў вобласці знешняй палітыкі”. На першае месца была пастаўлена наступная: “Проводить и впредь политику мира и укрепления деловых связей со всеми странами” [3, с. 263]; (падкрэслім – “со всеми”). Такім чынам, разгляд міжнароднай часткі даклада Сталіна на XVIII з’езда партыі дазваляе нам зрабіць высновы, важныя для разумення палітыкі СССР у перадваенным палітычным крызісе 1939 г. З даклада вынікае, што савецкае кіраўніцтва вяло палітыку, зыходзячы з таго, што вайна ўжо ідзе, але не збіралася безумоўна падпарадкоўваць свае дзеянні інтарэсам яе спынення ці абмежавання яе маштабаў. Інакш навошта было заяўляць на ўвесь свет аб гатоўнасці ўмацоўваць “дзелавыя сувязі” з усімі краінамі, не выключаючы і агрэсараў? Такая пазіцыя поўнасцю адпавядала той мадэлі савецкай знешняй палітыкі, контуры якой вызначыў Ленін у 1920 г., і якую дабудоўвалі яго пераемнікі на чале са Сталіным. СССР павінен быў нацкоўваць імерыялістычныя дзяржавы адна на другую, каб уступіць у вайну ў зручны для яго момант. Такой заставалася міжнародна-палітычная дактрына савецкага кіраўніцтва і ў канцы 1930-х гг., што пацвярджаецца шэрагам даступных гісторыкам крыніц. Аднак матэрыяльна-тэхнічная база савецкай палітыкі вясной 1939 г. яшчэ не адпавядала яе мэтам, якія можна было б вызначыць формулай “падзяляй і валодай”. Савецкая эканоміка ў канцы 1930-х гадоў, нягледзячы на поспехі ў індустрыялізацыі, у цэлым як сістэма перажывала вялікія цяжкасці, была моцна разбалансавана. Тэмпы развіцця прамысловасці былі ніжэйшыя, чым планаваліся, вынікі дасягалі дзякаючы вялікаму перарасходванню ўсіх рэсурсаў, выкарыстанню дармовай працы мільёнаў рэпрэсаваных грамадзян і жорсткаму абмежаванню развіцця сацыяльнай сферы. У сельскай гаспадарцы з часу пераходу да масавай калектывізацыі назіраўся зацяжны крызіс. За гады першай пяцігодкі, напрыклад, уражайнасць зерневых знізілася ледзь не на 1 цэнтнер – амаль што з 8 ц да 7 ц, сакраціўся і валавы збор і, пры гэты, аднак, экспарт хлеба вырас у дзесяткі разоў. Як пры гэтым харчавалася вырасшае гарадское насельніцтва? Аднак савецкія кіраўнікі зводзілі незадаволенасць людзей паўсядзённымі цяжкасцямі да дзеянняў “ворагаў сацыялізму” і ўзмацнялі рэпрэсіі супраць ні ў чым не вінаватых людзей. Што сапраўды хвалявала кіраўнікоў, дык гэта недастатковае развіццё цяжкай і асабліва ваеннай прамысловасці, нерацыянальнае (блізка да еўрапейскай граніцы) размяшчэнне вытворчых цэнтраў. Такая вытворчасць не магла забяспечыць рашэнне наступальных задач знешняй палітыкі. Таму ў плане развіцця народнай гаспадаркі на трэцюю пяцігодку прадугледжвалася значнае павялічэнне асігнаванняў на развіццё ваеннай прамысловасці і паскарэнне тэмпаў яе росту. Калі ў 1939 г. асігнаванні на гэтыя

мэты складалі крыху болей 25% дзяржаўнага бюджэту, то на пачатку 1941 г. рэальна склалі ўжо звыш 43%. Відавочна, што ў выніку выканання заданняў трэцяй пяцігодкі савецкая знешняя палітыка атрымала б больш надзейную матэрыяльную апору. Такім чынам, не толькі з пункту гледжання дактрынальнага (“нацкоўваць капіталістычныя дзяржавы адна на другую, каб у выніку аслабляць іх”), але і эканамічнага савецкае кіраўніцтва ў 1939 г. было не настроена актыўна ўмешвацца ў ваенную барацьбу ў Еўропе. Калі б, аднак, давялося, то адпаведна з планам стратэгічнага разгортвання Чырвонай Арміі, прынятым у 1938 г., гэта была б барацьба на тэрыторыі Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны супраць саюзных сіл Германіі і Польшчы! Гэты план сведчыць аб тым, што савецкі генштаб, знаходзячыся пад уплывам светапогляду палітычнага кіраўніцтва, дапусціў грубую памылку ў вызначэнні верагодных праціўнікаў СССР. Акрамя таго, ён, як і новы план 1940 г., разглядаў толькі варыянты наступальных дзеянняў савецкіх узброеных сіл, што цалкам адпавядала палітычнай дактрыне (пайсці на тэрыторыю аслабленага праціўніка – ці праціўнікаў – і навязаць ім сваю волю).

Названыя дактрынальныя і эканамічныя абмежаванні савецкай знешняй палітыкі неабходна ўлічваць, калі мы разглядаем англа-франка-савецкія перагаворы аб мерах стрымлівання агрэсараў, якія вяліся на працягу вясны – лета 1939 г. паміж трыма дзяржавамі. Неабходна ўлічваць таксама і тое, што заходнія дзяржавы, Англія і Францыя, мелі свае абмежаванні на шляху да пагаднення з СССР, якое б стала сродкам утаймавання агрэсараў. Гэта быў недавер з іх боку да СССР як да дзяржавы, палітычнае кіраўніцтва якой прытрымлівалася ідэі аб неабходнасці ліквідацыі капіталістычнага ладу ва ўсіх краінах свету. Шырокамаштабная еўрапейская вайна магла толькі спрыяць рэалізацыі гэтай ідэі, як гэта было ў Расіі ў 1917 г., і ледзь не здарылася ў некаторых іншых краінах. Чэмберлен, напрыклад, вясной 1939 г. канфідэнцыяльна гаварыў аб сваім недаверы іменна да матываў савецкага супрацоўніцтва з заходнімі дзяржавамі. Але акрамя гэтай прынцыповай прычыны недаверу да СССР дэмакратычных дзяржаў Захаду, была яшчэ адна: рэпрэсіі супраць камандных кадраў у савецкіх узброеных сілах, моцна іх аслабіўшыя, і наогул рэпрэсіі супраць розных груп насельніцтва ў СССР, ствараўшыя сітуацыю адчужэння паміж уладай і народамі. Па гэтай прычыне на Захадзе склалася перакананне аб няздольнасці Чырвонай Арміі да наступальных дзеянняў. У гэтай сітуацыі палітычнаму кіраўніцтву Англіі і Францыі нялёгка было рашыцца звязаць свае дзяржавы ваенна-палітычным саюзам з СССР. Была выбрана тактыка весці перагаворы аб такім саюзе, каб самой пагрозай магчымага яго заключэння стрымліваць агрэсара, а ў выпадку неэфектыўнасці гэтай пагрозы ўсё-такі фарсіраваць перагаворы і заключыць рэальны саюз. Паралельна з гэтым Англія – лідар англа-французскага тандэма – у прынцыпе не адмовілася ад націску на Польшчу, каб схіліць яе да саступак на карысць Германіі ў Памор’і і ў Вольным горадзе, усё яшчэ спадзеючыся, што калі гэтыя сатупкі і не спыняць Гітлера, то, ва ўсякім разе, прымусяць яго адкласці

рэалізацыю сваіх планаў агрэсіі. Англіі катастрофічна не хапала часу, каб павысіць патэнцыял сваіх сухапутных узброеных сіл, прэш за ўсё, авіяцыі. Але капітуліраваць перад Германіяй яна не збіралася, бо ў Лондане яшчэ вясной 1939 г. зразумелі, што мэта гітлераўскай Германіі з’яўляецца не набыццё той ці іншай тэрыторыі, а ўстанаўленне сваёй гегемоніі ў Еўропе. Гэтага Англія не магла дапусціць, што павінен быў засведчыць і заключаны ёю 25 жніўня саюз з Польшчай. З аднаго боку, ён служыў папярэджаннем Германіі, а з другога – стаў сродкам націску на Польшчу. Адпаведна саюзнаму дагавору, Англія гатовая была дапамагаць Польшчы ў абароне яе суверэнітэта і незалежнасці, але не тэрытарыяльнай цэласнасці. Аднак у гэтай другой сваёй якасці – як сродак прымусу Польшчы да канкрэтных тэрытарыяльных саступак на карысць Германіі – англа-польскі саюзны дагавор страціў сваё значэнне ўжо ў момант яго падпісання, бо Германія знайшла іншы, радыкальны сродак задавальнення сваіх патрабаванняў да Польшчы. Ім стаў савецка-германскі дагавор аб ненападзенні з яго сакрэтным пратаколам, у якім Еўропа была падзелена на сферы інтарэсаў дзвюх дзяржаў.

Савецка-германскі дагавор аб ненападзенні ад 23 жніўня стаў вынікам перагавораў, якія СССР вёў паралельна з англа-франка-савецкімі перагаворамі. Некаторы час яны вяліся па звычайных дыпламатычных каналах – праз германскага пасла ў Маскве фон Шуленбурга і часовага паверанага ў справах СССР у Германіі Г. Астахава. Германская дыпламатыя, якую прыспешвала ўжо прынятае Гітлерам рашэнне аб нападзенні на Польшчу, праяўляла ініцыятыву, прыспешвала сваіх савецкіх партнёраў. А Сталін пэўны час марудзіў, прыцэньваўся да варыянтаў, якія выяўляліся на абедзвюх перагаворных паралелях. Англія і Францыя не згаджаліся прадаставіць СССР свабоду рук для дзеянняў ў Усходняй Еўропе пад выглядам рэагавання не толькі на прамую, але і на так званую “ўскосную агрэсію”. Яе савецкі ўрад разумеў шырока – як “унутраны пераварот або паварот у палітыцы [ўсходнееўрапейскіх дзяржаў], каб дагэдзіць агрэсару” [4, с. 130]. Гэтую формулу не прынялі і самі ўсходнееўрапейскія дзяржавы.

Зусім іншую пазіцыю заняла Германія. 3 жніўня І. Рыбентроп заявіў часоваму паверанаму ў справах СССР у Германіі Г. Астахаву, што “супярэчнасцей паміж нашымі краінамі няма на ўсёй прасторы ад Чорнага мора да Балтыйскага. Па ўсіх гэтых пытаннях можна дамовіцца...” Перагаворы хутка набылі характар абмеркавання канкрэтных пытанняў. Не хаваючы таго, што яны ставяцца ў сувязі з намерам Германіі развязаць вайну супраць Польшчы, гітлераўскі ўрад заяўляў аб незацікаўленасці лёсам Прыбалтыкі (акрамя Літвы), былой “рускай Польшчы”, Бесарабіі, Украіны. 11 жніўня, адпаведна з рашэннем Палітбюро ЦК ВКП(б), Молатаў паслаў Астахаву тэлеграму, у якой даручыў паведаміць аб жаданні савецкага ўрада весці перагаворы па ўсіх гэтых пытаннях, а месцам іх правядзення прапанаваў Маскву [3, с. 180, 184]. (Заўважым, англа-франка-савецкія перагаворы

ваенных місій пачаліся толькі на наступны дзень). 15 жніўня Шуленбург уручыў Молатаву памятную запіску германскага ўрада, з просьбай далажыць яе Сталіну, у якой намячаліся контуры будучай дамовы і выказвалася прапанова аб прыездзе ў Маскву Рыбентропа для яе канчатковага ўзгаднення і падпісання.

Згода савецкага ўрада на падпісанне дагавора з Германіяй, які прадугледжваў гвалтоўныя тэрытарыяльныя змены ў Усходняй Еўропе, рабіла беспрадметнымі англа-франка-савецкія перагаворы, накіраваныя якраз на супрацьдзеянне спробам такіх змен ці нават на прадухіленне іх. 21 жніўня адбылося апошняе пасяджэнне ваенных місій. Асобныя беларускія гісторыкі і сёння следам за савецкай гістарыяграфіяй тлумачаць зрыў перагавораў нязгодай Польшчы на пропуск савецкіх войск праз яе тэрыторыю для барацьбы з агрэсарам. Гэта пытанне савецкая місія, як вядома, паставіла 14 жніўня, заспеўшы ім англійскую і французскую місіі знянацку. Да таго часу яно не падымалася на якім-небудзь узроўні ў ходзе англа-франка-савецкіх перагавораў, таму, натуральна, ні генерал Думенк, кіраўнік французскай місіі, ні адмірал Дракс з боку англічан, на гэта пытанне адказаць не маглі. Яно знаходзілася ў кампетэнцыі ўрада Польскай Рэспублікі, а Польшча, як вядома, не была ўдзельніцай перагавораў.

Ужо сам факт раптоўнай пастаноўкі на перагаворах такога сур'ёзнага пытання прымушае, як мінімум, ацаніць яго як нападрыхтаванае. А ў расійскай гістарыяграфіі была выказана абгрунтаваная думка аб патрабаванні СССР праходу савецкіх войск праз тэрыторыю Польшчы і Румыніі для супрацьдзеяння агрэсару як аб сродку зрыву перагавораў з Англіяй і Францыяй. Па шэрагу прычын з гэтым меркаваннем давядзецца згадзіцца. Па-першае, у Маскве, не горш чым у Парыжы і Лондане, ведалі, што для Польшчы, дзе яшчэ не забылі вайну 1920 г., была не прымальная прысутнасць на яе тэрыторыі савецкіх войск (зрэшты, як і нямецкіх). Сам Молатаў меў магчымасць канстатаваць гэта пасля размовы з польскім паслом В. Гжыбоўскім 11 мая, у якой пасол па даручэнні свайго ўрада выказаў афіцыйную трактоўку пазіцыі Польшчы адносна савецкай прапановы аб заключэнні англа-франка-савецкага дагавора аб узаемнай дапамозе, які б прадугледжваў не толькі германскую агрэсію супраць любога з трох удзельнікаў дагавора, але і агрэсію супраць усходнееўрапейскіх дзяржаў, уключаючы і Польшчу. Польская пазіцыя зводзілася да таго, што для Польшчы прымальныя пагадненні толькі на аснове ўзаемнасці, якой савецкі праект не прадугледжваў. Пасол, акрамя таго, адзначыў, што польскі ўрад не даручаў ураду саюзнай Францыі весці перамовы з савецкім урадам па пытаннях гарантавання Польшчы, паколькі такія пытанні могуць вырашацца толькі непасрэдна паміж Масквой і Варшавай [5, і. 82]. Тое ж самае Ю. Бек у Варшаве патлумачыў намесніку наркама В. Пацёмкіну. З атрыманай інфармацыі кіраўнік савецкага ўрада зрабіў цалкам слушную выснову: “Польшча не хоча ў цяперашні момант звязваць сябе якім-небудзь пагадненнем з СССР або згодай на ўдзел СССР у гарантаванні Польшчы, але не выключае апошняга ў будучым” [3, с.449].

Здавалася б, што, маючы такое яснае разуменне пазіцыі Польшчы наконт ваенна-палітычнага супрацоўніцтва з СССР, савецкае кіраўніцтва будзе ўлічваць яе ў перагаворах з Англіяй і Францыяй ці паспрабуе змяніць яе на больш прыхільную, абапіраючыся на падтрымку сваіх партнёраў – саюзнікаў Польшчы. Гэтага, аднак, не адбылося. Наадварот, маючы некалькі месяцаў часу, савецкі бок да пачатку перагавораў ваенных місій сфармуляваў безальтэрнатывную платформу савецкай дэлегацыі, якая цалкам канфрантавала з пазіцыяй Польшчы. 4 жніўня ў дакуменце савецкага генеральнага штаба, у якім разглядаліся варыянты магчымых дзеянняў савецкіх узброеных сіл у выпадку агрэсіі Германіі супраць Англіі, Францыі, Польшчы або Румыніі было ўпершыню ад пачатку міжнароднага крызісу 1939 г. сфармулявана патрабаванне аб праходзе савецкіх войск праз тэрыторыю Польшчы і Румыніі. На аснове гэтага дакумента Сталін 7 жніўня зацвердзіў інструкцыю кіраўніку савецкай дэлегацыі для вядзення ваенных перагавораў, наркаму абароны К. Варашылаву [6, с. 386 – 387, 584]. Яна патрабавала ад савецкай дэлегацыі “перагаворы звесці да дыскусіі па асобных прынцыповых пытаннях, галоўным чынам аб пропуску нашых войск праз Віленскі калідор і Галіцыю, а таксама праз Румынію.”

“Калі выясніцца, - гаварылася ў наступным пункце, - што *свабодны пропуск* нашых войск праз тэрыторыю Польшчы і Румыніі з’яўляецца выключаным (*курсіў наш – Р. Л.*), то заявіць, што без гэтай умовы пагадненне немагчымае..., што мы не лічым магчымым удзельнічаць у справе, загадзя асуджанай на правал” [6, с. 584]. Такім чынам, згода партнёраў на пропуск савецкіх войск праз тэрыторыю Польшчы і Румыніі разглядалася савецкім урадам як папярэдняя ўмова заключэння ім пагаднення, якая не падлягала абмеркаванню. Чаму ж гэта патрабаванне загадзя не было даведзена ўрадам Англіі і Францыі, а праз іх - і ўраду Польшчы? Напэўна, таму, што ў гэтым выпадку заходнія дзяржавы наўрад ці паслалі б у Маскву свае дэлегацыі, і Крэмль бы пазбавіўся эфектыўнага сродку націску на Берлін, ад якога спадзяваўся атрымаць болей, чым ад сваіх заходніх партнёраў. А пагадненне з Англіяй і Францыяй або з Германіяй былі альтэрнатывамі, якія ўзаемна выключаліся. Гэта, у прыватнасці, вынікала з паведамленняў паўпрэда Астахава. 8 жніўня ён пісаў аб той цане, якую Германія была гатовая заплаціць за пацвярджэнне незацікаўленасці СССР лёсам Данцыга і Польшчы (на захад ад Віслы) і указваў пры гэтым, што “размовы такога кшталту (паміж СССР і Германіяй – Р. Л.) магчымыя толькі на базе адсутнасці англа-франка-савецкага ваенна-палітычнага пагаднення” [3, т. 2, с. 180]. І Сталін зрабіў свой выбар, рэалізаваны ў дагаворы аб ненападзенні з яго сакрэтным пратаколам. Дагавор, як мінімум, аблегчыў Гітлеру завяршэнне падрыхтоўкі да разгрому Польшчы [7]. Матывы свайго выбару патлумачыў сам Сталін праз тыдзень пасля развязвання Германіяй вайны, аблягчаючы тым самым задачу сучаснага гісторыка. Ён зрабіў гэта, калі даваў указанні Г. Дзімітраву наконт неабходнасці змены курсу Камінтэрна з антыфашысцкага, антыгерманскага на прыхільны для

Германіі. Вайна карысная для сіл сацыялізма, па-першае, тым, казаў ён, што дзве капіталістычныя групы ў ходзе яе аслабляюць капіталістычную сістэму. Па-другое, “у выніку разгрому Польшчы мы пашырым сацыялістычную сістэму на новыя тэрыторыі і насельніцтва” [8, с. 19]. Наступныя падзеі могуць служыць ілюстрацыяй гэтай заявы.

Вернемся цяпер да А. А. Грамыка. У канцы свайго жыцця ён паспеў напісаць мемуары, цікавыя для гісторыкаў міжнародных адносін навейшага часу. Але дарэмна будзе шукаць у іх аўтарскія ацэнкі знешняй палітыкі СССР пераломнага 1939 г. Іх замяняюць вядомыя савецкія ідэалагічныя клішэ. Часткова гэта тлумачыцца тым фактам, што малады дыпламат быў “кінуты” на амерыканскі накірунак савецкай знешняй палітыкі і ў той час мала што ведаў аб еўрапейскім яе накірунку. Але і праз дзесяцігоддзі, калі ён узыйшоў на вяршыню ўлады і стаў карыстальнікам каштоўнейшай інфармацыі, ён працягваў захоўваць маўчанне аб “нязручных” пытаннях савецкай знешняй палітыкі. Нязручных для каго? Для партыі, якой служыў верай і праўдай на працягу свайго жыцця, для таго ладу, які быў створаны пад яе кіраўніцтвам, і ацэнка якога ў гістарычнай навуцы істотна разыходзіцца з яго самаацэнкай.

Крыніцы і літаратура

1. Громыко А. А. Памятное. Кн. 1. Изд. 2-е. – М.: Политиздат, 1990.
2. В. И. Ленин. Неизвестные документы. 1891– 1922. – М. 1999.
3. Год кризиса, 1938 – 1939: Док. и материалы. В 2 т. Т. 1. 29 сент. 1938 г. - 31 мая 1939 г.; т. 2. 2 июня 1939 г. – 4 сент. 1939 г. - М.: Политиздат, 1990.
4. Документы и материалы кануна Второй мировой войны. 1937 – 1939. Т. 2. Янв. –авг. 1939 г. – М. : Политиздат, 1981.
5. Archiwum Akt Nowych (Warszawa). MSZ. Wydział Wschodni. Sygn. 6652A.
6. Документы внешней политики. 1939 год. – М.: Междунар. отношения, 1992. – Т. 22. – Кн. 1.
7. Вялікай з’яўляецца верагоднасць, што ён наогул не зрабіў бы яго, калі б ведаў, што давядзецца весці вайну на два франты. Аднак разгляд гэтага пытання на аснове аналізу існуючых крыніц выходзіць за межы артыкула.
8. Фирсов Ф. И. Архивы Коминтерна и внешняя политика СССР в 1939 – 1941 гг. / Новая и новейшая история. – 1992. - №6.